

Vangirong, mai 1941

Liivi Uuet*

Poliitilistel põhjustel vangistatud ja hukkunud isikute saatuse uurimine algas Eestis juba 1988. aastal ühingu Memento algatusel. Hiljem on see töö jätkunud massiküüditamiste ja Nõukogude sõjaväkke mobiliseeritute saatuse selgitamisel. Lisaks publikatsioonidele on hukkunud isikute nimed jäädvustatud ka kivis. Seni pole aga vaadeldud 1941. aastal Eesti vanglates viibinud kriminaalvangide saatust. Materjale selle kohta on õigupoolest ka vähe, sest nii Parandusliku Töö Asutuste Osakonna kui vanglate fondid aastaist 1940–1941 on säilinud puudulikult. Ometi on säilinud toimik¹ 1941. aasta kevadel Venemaa vangilaagrisse saadetud ešeloni kohta koostatud dokumentidest. Seda sündmust on nimetatud Eesti esimeseks küüditamiseks, sest esmakordselt saadeti terve rühm inimesi Eestist välja karistust kandma.

31. märtsil 1941 saatis NSVL Siseasjade Rahvakomissariaadi Parandusliku Töö Laagrite Peavalitsus (rohkem tuntud lühendiga GULAG) välja korralduse nr. 406 (vn. k. „narjad“, mille esmane vaste on saateleht, kasutatud peamiselt kaupade transpordi puhul), millega kohustati Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi Parandusliku Töö Asutuste Osakonda saatma 300 vahialust Petšorlagi laagritesse, sihtpunktiga Kožva jaam. Saata tuli ainult üle 18-aastasi füüsiliseks tööks kõlblikke mehi, kellel oli jäänud karistust kanda üle kuue kuu. Piiranguid seoses süüdimõistmise paragrahvidega ei olnud, kuid arvestades polaarjoone taga valitsevaid tingimusi, tuli teha hoolikas valik ja anda saadetavatele talvine riietus. Korraldus tuli täita aprillikuu jooksul, aga kuna see oli Eestis esimene säärane operatsioon, siis selle täitmine viibis. Rong lahkus Eestist alles 15. mail 1941.

Selle sündmuse kohta on säilinud väga detailne dokumentatsioon, mis võib pakkuda huvi seesuguse transpordi rahuaegse korralduse kohta. Alustame materiaalsest poolest. Ühe vahialuse päevane toidunorm oli järgmine: rukkileiba 700 g, jahu 10 g, tangu 200 g, lisaks veel 30 g tangu puuduva aedvilja asemel, liha 30 g, kala (soolaturaska) 128 g, margariini 10 g, suhkrut 10 g, teesurrogaati 2 g (300 mehe 10 päeva kogus 1 kg), soola 20 g, sibulat 5 g (kokku 15 kg). Toidu päevane kalorsus oli arvestatud 3645 kcal, sellest vesine vormileib 2400 kcal ja teadusliku avastusena 20 g soola 60 kcal. Kokku maksis 300 vahialuse 10 päeva toit 2610 rubla.

Huvitav on inventari loetelu. Igale vahialusele oli selle järgi ette nähtud ainult lusikas (200 alumiiniumlusikat ja 100 puulusikat), emailkausse anti 70, kruuse 250. Riietus oli enamikul vangidest pärit vanglast või isiklik, saatelehel on märgitud vaid 30 särki ja 30 paari aluspükse. Loetletud on ka kogu köögiinventar alates kahest kokakitlist kuni kolme ruumimeetri kütetepuudeni. Viimaste jaoks anti kaasa saag ja kirves. 300 mehele söögi keetmiseks oli ainult kaks malmkatelt. Nimekirjas on 20 voodilina, aga ei ühtegi tekki. Dokumentidest ei selgu rongi vagunite arv, ka polnud nende sisustamiseks midagi ette nähtud. Katelde ja tünnide kõrval on märgitud aga 1000 tellist (50 kop. tükk). Kas neist tuli laduda pliit?

Rohkem kui asjad pakuvad huvi inimesed. Selles mõttes on tegemist haruldase dokumendikomplektiga, mis sisaldab üksikasjalikke andmeid kõigi 300 vangi kohta. Üheksa nimekirja kantud nime on hiljem maha tõmmatud ning nimekirja lõppu on käsitsi juurde kirjutatud üheksa uut nime. Iga inimese kohta on järgmised andmed: nimi, sünniaasta, elukutse, süüdimõistmise kuupäev ja kohus, kriminaalkoodeksi paragrahv (üldiselt 1. jaan. 1941 kehtima

* Liivi Uuet (1947), arhivaar, liiviuuet@gmail.com

¹ RA, ERAF. 77sm. 1.1.

hakanud Vene NFSV kriminaalkodeksi järgi, üksikud ka Eesti Vabariigi kriminaalseadustiku järgi), karistusaeg.

Enamik kohtuotsustest on tehtud 1940. aasta sügisest 1941. aasta kevadeni, 1935. aastast kuni aprillini 1940 on süüdimõistetuid 19, nende karistusajad olid 1941. aasta jaanuaris-vebruaris üle vaadatud.

Vanuse järgi jagunevad saadetavad järgmiselt: 1921–1920 sündinud (20-aastased ja nooremad) 26, 1919–1910 sündinud 162, 1909–1900 sündinud 61, 1899 ja varem sündinud 51. Vanimad saadetud olid Aleksander Hellat (sündinud 1881), kes oli § 58 põhjal mõistetud vangi 10 aastaks, ja Gustav Velling (sündinud 1882) § 58 põhjal 7 aastaks. Noorimad olid kolm 1922. aastal sündinud noormeest, neist üks mõistetud vangi röövimise eest 10 aastaks, kaks aga varguse eest üheks aastaks.

Rahvuse järgi oli kõige enam eestlasi: 186. Venelasi oli kokku 105. Ülejäänutest saab nime järgi tuvastada vähemalt ühe poolaka ja ühe leedulase, mõned juudid ja neli mustlast, viimased kõik süüdi mõistetud varguses. Venelaste puhul tekib probleem. Osa neist olid ilmselt Eestis teenivad NSV Liidu sõjaväelased, osa aga kohalikud. Tšiviilkohtutes on süüdi mõistetud 27 venelast, Balti laevastiku, 22. laskurkorpuse, 65. laskurkorpuse ja NKVD Balti ringkonna väeosade tribunalis 78 venelast. Ka enamik poliitiliste ja sõjaväeliste kuritegude eest süüdimõistetud eestlastest said oma karistuse sõjatribunali otsusega. Seega jääb küsimus kõigi venelaste päritolust praegu lahtiseks. Süüdistatud on neid peamiselt sõjaväelistes kuritegudes, on ka poliitilisi süüdistusi § 58 järgi ja üsna palju otsuseid § 74 (huligaansus) põhjal. Kurioosseks võib pidada kaht nimekirjas esinevat sõjaväeteenistuse eas meest, kes on saanud oma karistuse Stalingradi oblasti ja Kasahhi NSV rahvakohtutes 1940. aasta augustis-septembris varguse ja vara raiskamise eest.

Järgnevalt vaatleme vangide süüdistusi. 1. jaanuarist 1941 hakkas Eestis kehtima Vene NFSV kriminaalkodeks. Eestis anti see tõlkes välja detsembris 1940.² Väljaanne koosneb koodeksist ja lisadena NSV Liidu Kesktäitevkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu määrustest erinevate seaduserikkumiste ja neile kohaldatavate karistuste kohta ning enam kui 50 leheküljest seletustest koodeksi paragrahvide rakendamise kohta. Järgnevalt koodeksi osadest.

Kõige rohkem on tagantjärele käsitletud § 58 – kontrrevolutsioonilised kuriteod –, mistõttu sellel lähemalt ei peatuta. Vähem on vaadeldud aga § 59, eriti ohtlikud valitsemiskorra vastased kuriteod, milleks loeti „kontrrevolutsiooniliste sihtideta toimepandud kuritegusid, mis kõigutavad [– – –] riigivalitsemise ja majandusliku korra aluseid“. Need olid massiliste korratuste organiseerimine, banditism, tulirelvade ja laskemoona riisumine, liiklusteede ja -vahendite rikkumine, sõjaväeteenistusest kõrvalehoidmine, valerahategemine ja varaliste dokumentide võltsimine, salakaubavedu. Karistused nende eest olid ranguselt võrdsed § 58 karistustega. §-d 60–108 käsitlesid muid valitsemiskorra vastaseid kuritegusid. Neis väga heterogeensetes peatükkides on palju ametialaseid seaduserikkumisi, riiklike ja kooperatiivsete asutuste vara kahjustamist, aga ka avalik huligaansus, kuriteod õigusemõistmise vastu, keelatud hangeldamine, salaviina valmistamine ja palju muud. §-d 109–121 käsitlesid teenistusalasid süütegusid, §-d 122–127 riigi kirikust lahutamise eeskirjade rikkumist, §-d 128–135 eraldi majanduslikke kuritegusid, §-d 136–161 käsitlesid isikuvastaseid kuritegusid, §-d 162–178 varavastaseid kuritegusid, §-d 179–192a sisaldasid tervishoiu ja ühiskondliku korra vastaste seaduserikkumiste karistusi. Sõjaväelised kuriteod olid mahutatud kõik ühte paragrahvi, millel oli 31 lõiget alalõigetega.

Riiklike kuritegude eest kinnimõistetuid on vangide hulgas 38, neist § 59 järgi 4. Muude valitsemiskorra vastaste kuritegude arv on 50, kõige rohkem on kasutatud huligaansuse

² VNFSV kriminaalkodeks muudatustega kuni 15. november 1940. Tallinn: ENSV Kohtu Rahvakomissariaat, 1940.

paragrahvi. Ametialaseid ja majanduslikke kuritegusid on 14, isikuvastaseid 62, varavastaseid 54. Suur on sõjaväeliste kuritegude osa – 64. Kõige rohkem on neist väeosast loata lahkumisi. Enamik paragrahve on märgitud uue kriminaalkoodeksi järgi, üksikud Eesti kriminaalseadustiku paragrahvid (valdavalt isiku- ja varavastased teod) on neile lisatud. 17 kannet on ebaselged, enamasti on märgitud vaid üldosa paragrahv.

Võttes arvesse peagi algavaid sündmusi, on oluline vaadata ka karistusaja pikkust. 0,5–2,5-aastane karistus on 81 vangil, 3–5-aastane karistus 115 vangil, üle 5-aastane karistus 97 vangil.

1940.–1941. aasta vangitoimikuid säilinud pole, ka kohtute materjale on säilinud väga napilt – vaid üksikud toimikud. Seetõttu on raske paragrahvidega märgitud kuritegusid või üleastumisi lähemalt iseloomustada. Üldiselt karistati isikuvastaseid kuritegusid NSV Liidus leebemalt kui Eesti Vabariigis, seda on näha ka varem määratud karistuste 1941. aasta talvel läbivaatamisel määratud uutest, enamasti vähendatud karistustest. Rangemalt karistati avaliku korra rikkumise eest, varavastaste süüdistuste puhul tehti vahet riigi ja isikliku vara vahel. Siinkohal mõned näited. Aleksander Soppe noris Kiviõli vabriku saunalaval tüli kohaliku komnoore ja partei kandidaadiga. Sauna kutsutud miilits vahistas ta ja talle mõisteti kaks ja pool aastat vangistust huligaanitsemise eest ühiskondlikke ülesandeid täitva aktivisti vastu (§ 73). Kassatsioonikaebus paragrahvi osas rahuldati, sest leiti, et aktivist saunalaval ühiskondlikke ülesandeid ei täitnud, kuid karistus jäi samaks.³ Johannes Sõber rikkus korda Suure-Jaani restoranis, miilits saatis ta koju välja magama. J. Sõber aga jätkas tuttavate akende taga mürgeldamist. Lõplik kohtuotsus – vanglakaristus 1 aasta.⁴ Umbes samasugune on ka Mihkel Lõhmuse üleastumine: tema lärmitseis purjuspäi Rapla jaamas ja hakkas miilitsale vastu – karistus poolteist aastat.⁵ Kahe tapmise eest vangimõistetud kuriteo asjaolud viitavad paljude asjade õnnetule kokkusattumisele. On säilinud kahe korduvalt varguste eest karistatud isiku kohtutoimikud, vargused on olnud väikesed, alla 10 krooni. Raudteetöölaine Oskar Peips varastas koos sõbraga Tapa jaamas pitseeritud kastist kolm pudelit peenviina – karistus 1 aasta.⁶ Tema sõpra mais Venemaale ei saadetud.

Muidugi nõuab kuritegu karistust, kuid see peaks vähemalt teoreetiliselt olema vastavuses kuriteoga. Seetõttu pöördusin siseministeriumi rahvastiku toimingute osakonna poole andmete saamiseks nimekirjas olevate isikute kohta. Koostasid 220 nimest ja sünniaastast koosneva nimistu, millest jätsin välja sõjatribunalides süüdimõistetud vene nimedega isikud. Alates 1926. aastast perekonnaseisusündmusi kajastavas elektroonilises andmebaasis tehtud automaatotsing andis järgmised tulemused. Andmete ebatäpsuse tõttu jäi arvestusest kõrvale 26 isikut. 1942–1946 on andmed viie Venemaal surnud isiku kohta. Hiljem on Venemaal surnud kolm inimest. 28 isikut on surnud Eestis. Kuid ülejäänud inimeste kohta pole rahvastikuregistris mingeid jälgi. See teeb umbes kaks kolmandikku. Suurusjärg jätkab poliitiliste vangide suremusele laagrites, olles sellest veidi väiksem. Juba 1942. aastal suri ilmselt laagris õnnetu perekonnaeluga tapja, teadmatusse on kadunud väeosast päevaks lahkunud sõjaväelased, väikesed vargad, ka see mees, kes koos sõbraga varastas kolm pudelit riigile kuuluvat peenviina.

Kommentaare ma sellele ei anna. Märgin vaid, et 1941. aasta juulis viidi Eestist Venemaale enamik vanglates olnud isikuid. Võib-olla peaks ohvrite otsimise lõpetama, elama olevikus ning mõtlema tulevikule. Aga ikkagi on pooleteise pudeli viina eest 20-aastasena teadmatusse minek liig.

Autor avaldab tänu Eesti Memento Liidule rahvastikuregistri andmeotsingu finantseerimise eest ja siseministeriumi rahvastikutoimingute osakonnale nende töö eest.

³ RA, ERA.R-879.1.6.

⁴ RA, ERA.R-839.1.8.

⁵ RA, ERA.R-839.1.8.

⁶ RA, ERA.R-841.1.19.